
KULTURA TVORNIČKOG POGONA, MUŠKOST I OBLIK PLAĆE

PAUL WILLIS

S engleskog preveo Dragan Koruga

Ta buka na našoj liniji je nešto što te gotovo izluđuje. Nikad se uistinu ne možeš priviknuti na nju, a ja sam tu deset godina (i još deset u jednoj drugoj tvornici prije toga). Da joj se prepustiš, izluđjela bi te. Zamisli devet muškaraca kako čekićima i maljevima udaraju po čeliku. Kad bi u tome bilo nekog ritma, ne bi bilo tako loše.¹

Bryan Slater, radnik na liniji

Mučna buka je vjerojatno najneugodnija osjetilna popratna pojava industrijskog rada.² Ovo pozivanje na nju podsjeća, čak i one koji se ponose time što su prozreli potrošačko-egalitarno-liberalnu mitologiju, da se roba proizvodi u specifičnim i zadanim društvenim uvjetima, ali jednako tako i u specifičnim i zadanim *iskustvenim* uvjetima. Kakvo ljudsko značenje i aktualno iskustvo leži ispod naše lagodne uporabe automobila, kozmetike, odjeće i zgrada? Koji se to stupanj mahnitosti, aktivnosti, dosade i patnje opredmećuje u tisućama artikala glamurozno izloženih u robnoj kući? Je li značenje i ugoda potrošnje svih tih stvari imalo važnija od značenja njihove mukotrpne i jednolične proizvodnje? Često se zaboravlja da je za većinu ljudi, veći dio njihova vremena, glavna realnost rad i zvuk rada – brujanje proizvodnje, a ne predenje potrošnje, najopćenitije je obilježje naše industrijske kulture.

U kojem smislu možemo povezati tvorničke zvukove s kulturom? U kojem smislu možemo povezati *rad* s kulturom? Jedan od temeljnih paradoksa našega društvenog života jest taj da smo najviše kulturni upravo onda kad smo najprirodniji, kad smo najviše *svakodnevni*; kad smo u ulogama koje izgledaju najočitije i najzadanije zapravo smo u ulogama koje su konstruirane, naučene i daleko od neizbježnih. Kad smo god pod pritiskom, kad kasnimo, kad smo zabrinuti, kad je god premalo vremena za samopromišljanje i izgovore, kad smo god primora-

1 R. Fraser (ur.), *Work*, Penguin, Harmondsworth 1969, str. 63.

2 Zahvaljujem urednicima zbornika na sugestijama prilikom izmjena u ranijoj verziji teksta, kao i članovima CCCS-ove grupe koja je istraživala rad (CCCS Work Group) za raspravu o mnogim problemima koji se u njemu razmatraju.

ni i zahvalni na bilo kakvoj ulozi, ulozi u kojoj ćemo progurati vrijeme: tada, čini se, djelujemo na jedan očiti način, na način koji diktira "realnost". Tako je i s radom – za mnoge *mrtvim* vremenom, ljudskim vremenom trampljenim za mogućnost kasnijega pravog života: čini se da je to najočitija i najsamorazumljivija kategorija ljudskog iskustva, područje u kojem običaji, kultura i artificijelnost ponajmanje interveniraju u našu svakodnevnu egzistenciju.

Takav pogled nije pogrešan zato što ne razumije prirodu rada već stoga što griješi u shvaćanju prirode *kulture*. Kulturu ne čine artificijelnost i običaji, nedjeljna odjeća, kišna poslijepodneva i koncertne dvorane. Ona je istinski materijal naših svakodnevnih života, građevni materijal naših najopćenitijih uvjerenja, osjećaja i odgovora. Čak se i za neznatne i nesvesne društvene reflekske, koji nas čine društvenim i kolektivnim bićima, oslanjamo na kulturne predloške i simbole: mi smo stoga najdublje usađeni u svoju kulturu onda kad smo najprirodniji i najspontaniji, ako baš želite, kad smo najsvakidašnjiji. Čim mislimo, čim promatramo život kao uloge u predstavi, već smo u vrlo važnom smislu korak izvan svoje realne i življene kulture.

Ovo je očitio posebna uporaba pojma kulture. Dijelom je možemo promatrati kao antropološku uporabu termina u kojoj se sva iskustva, a ne samo njihovi posebni, *uzvišeni* i odijeljeni oblici, osobito dok se vrte oko središnjih životnih borbi i aktivnosti, uzimaju kao prikladno ishodište analize kulture.

110

Iz ove bi perspektive trebalo biti jasno ne samo da se rad može analizirati sa stajališta kulture nego da on mora zauzeti *središnje* mjesto u bilo kakvome punom smislu kulture. Većina ljudi svoje prve sate nakon buđenja provodi na poslu, temelji svoj identitet na radnim aktivnostima, a drugi ih bitno određuju prema njihovu odnosu prema radu.

To se dijelom uzima u obzir u našem zdravorazumskom shvaćanju muškaraca i njihove rodne definicije, ali razmotrimo stereotipnu kulturnu ulogu žena u našem društvu. Središnje obilježje kojim se definira žena u našem društvu još se uvijek odnosi na vrlo ograničen skup očekivanja vezanih uz njezin odnos prema "radu". Ona bi trebala prihvatiti "lagan" posao, s razmjerno niskim statusom i plaćom, i biti spremna odreći se toga posla bez pritužbi kako bi mogla preuzeti "važniji" posao rađanja djece. To nepriznavanje "pravog" rada ženama je tako potpuno da se čak ni iznimni i vidljivo zahtjevni kućanski poslovi ne uzimaju u obzir kao ozbiljan posao. Žena je kod kuće jednostavno "kućanica", koja valjda dopunjava, u nekom prešutnom paru, "muža koji radi". Njezina je uloga da osigura obitelji *emocionalni* dom

i da briše znoj sa čela “hranitelja”: na to se ne gleda kao na rad nego kao na uslugu ili stanje bića.

Dakle, govoreći o radu i kulturi istovremeno ne pokušavam ustanoviti neku ezoteričnu vezu između Shakespearea i statistike zaposlenosti već jednostavno ustvrditi da su rad i masovno iskustvo rada u samom središtu naše življene kulture. Rad je živo i aktivno područje ljudskog djelovanja – on nas stvara i mi stvaramo njega. On temeljito utječe na opću društvenu narav naših života.

Stoga se, prema mome mišljenju, ne radi o suprotstavljanju “kulturnog” “proizvodnom” ili “realnom”, kao da prvo nema nikakvu stvarnu konstitutivnu ulogu u osnovnim socijalnim odnosima koji oblikuju naše društvo. Protivim se *trivijalizaciji* pojma kulture, kulture radničke klase i posebno njezina središnjeg područja: kulturnih odnosa/borbi/oblika u proizvodnji. Kultura nije tek *odgovor* na prinudu koja onemogućuje ili otupljuje “ispravno” razumijevanje, niti je ona puka kompenzacija, prilagodba porazu – to su sve u biti mehanizirani, reaktivni modeli. Kulturni oblici zauzimaju upravo one iste prostore i ljudske potencijale za koje se kapital bori da bi održao vrijednost i nastavio akumulaciju. U izravnom iskustvu proizvodnje moguće su i logike drugačije od onih koje vrijede za sam kapital. To što bi kapital želio tretirati radnike kao robote ne znači da oni to doista i jesu. Izravna iskustva proizvodnje provlače se kroz prakse različitih kulturnih diskursa. Doduše, III ti diskursi ne izrastaju isključivo iz temelja proizvodnje i mnogi od njihovih važnih sadržaja i unutarnjih odnosa izlaze iz artikulacije ili u artikulaciji izvanjskih snaga i institucija: obitelji, države, radničke organizacije itd. Jasno je također i da u ovom društvu materijalne posljedice tih kulturnih oblika trenutno idu u prilog nastavka proizvodnje na kapitalistički način. No, ništa od toga ne bi nam smjelo odvratiti pogled od kompleksnosti, borbi i tenzija u tvorničkom pogonu, čak i ako one ne izgledaju onako kako ih mi prepoznajemo. Postoje forme prakse proizišle iz određene ljudske aktivnosti na mjestu proizvodnje koje istovremeno osiguravaju uvjete za kapitalističke odnose ali i dijelom u njih zadiru i mjestimice ih osporavaju.

Također, upravo specifično kulturne snage radničke klase na mjestu proizvodnje pomažu u oblikovanju cjeline kulture klase. Proizvodnja nije tek strojarnica društvenog totaliteta koja nekako proizvodi svoje “učinke” negdje drugdje na društvenom planu. Proizvodnja je, kao i odnosi u njoj, društvena i kulturna do samih svojih korijena, do same površine. Ona je privedigirano mjesto i generator kulture radničke klase kako zbog svoje posvemašnje prisutnosti, tako i zbog borbe koja u njoj *fiksira*, organizira u posebne kombinacije one diskurse i izvanjske utjecaje koji nadilaze radno mjesto – pomaže njihov razvoj u određenom smjeru, učvršćuje određena obilježja, čak i kad se pojavljuju izvan proizvodnje. Posao je mjesto

gdje se moraju ispuniti zahtjevi kapitala, ali ne tek iz pukih potencijala *apstraktnog* rada nego iz konkretnih, kulturalnih formi radne snage. Kakva god “slobodna” igra postojala u kulturnim formama, ona se uvijek artikulira oko tih središnjih referentnih točaka. Nerad nudi dosta kategorija i značenja za shvaćanje rada, ali se može razumjeti samo u odnosu prema radu i u konačnici je njime oblikovan. Materijali koji slijede, osim ako nije naznačeno drugačije, prikupljeni su u jednom gradu, dijelu velikoga urbanog područja u središnjoj Engleskoj, tijekom istraživačkog projekta “Prijelaz iz škole na posao između 1973. i 1975” provedenog uz potporu SSRC-a (Social Science Research Council).³ Članak se odnosi na muške kulture rada.

Prvo što treba reći o kulturi radničke klase na radnom mjestu jest da ona postoji u teškim uvjetima koje su nametnuli drugi. Valja se također prisjetiti da se, usprkos svim pričama o “masovnim” sporazumima o plaćama pod pritiskom sindikalnih “ucjena” od rata naovamo, prihod nadničara mjeren kao udio u BDP-u nije promijenio u posljednjih pedeset godina.

Kapitalistički sustav, unatoč njegovu suvremenom “ljudskom licu”, još uvijek u osnovi znači da je rad kupljen, da je odvojen od pojedinca i usmjeren prema proizvodnji roba zbog profita koji ostvaruju drugi. Vlasnici rada su izvlašteni. Takav rad nesumnjivo ne vodi zadovoljstvu onih koji ga ulažu nego je usmjeren prema profitu njegovih novih vlasnika. Ako to zahtijeva rad u nehumanim i besmislenim okolnostima, onda u logici kapitalizma ne postoji ništa što bi to spriječilo. Pišući u potpuno drugom kontekstu i baveći se potpuno drugačijim problemom, G. C. Mathew tvrdi da se čitavih 79 posto OSN (obrazovno subnormalnih) može uposliti na *normalno* radno mjesto jer ono zahtijeva tek mentalnu i emocionalnu sposobnost dvanaestogodišnjaka.⁴ Dok bi netko u ime obrazovno subnormalnih mogao i pozdraviti takvu vijest, valja se zapitati koje su njezine implikacije za ostalih 95 posto regularnih namještenika na tim radnim mjestima? Bit će da obavljaju posao koji mogu obavljati i dvanaestogodišnjaci.

Glavni učinak tog izvlaštenja je najočitiiji u slučaju dosadnih, repetitivnih, neinteligentnih poslova – zatupljujući osjećaj dosade i besmisla: gola nesreća, ako baš želite. To najdramatičnije pokazuju mnogi radnički opisi sporog protoka *vremena* na poslu. Vrijeme i radni zadatak postaju doslovce odvojeni. Posao se ne

3 Istraživanje je dostupno u obliku knjige koja uključuje etnografiju oblika školske kontrakulture radničke klase i njezine unutarnje veze s kulturnim formama na radnom mjestu, kao i teorijsku analizu te reprodukcije: P.E. Willis, *Learning to Labor*, Saxon House, London 1977.

4 G.S. Mathew, “Post-school adaptation of educationally sub-normal boys”, neobjavljeni magistarski rad, University of Manchester, 1963.

obavlja iz interesa, nego samo zato što je nečiji *kupljeni* rad tako usmjeren. Bez unutarnjeg interesa za posao čitav se fokus odvojene svijesti baca na protok vremena. *Sam* taj fokus, čak i da se izuzme zamornost posla, usporava vrijeme do bolnoga egzistencijalnog razvlačenja. Evo mladića koji je tek završio školu i počeo raditi u tvornici automobilskih dijelova:

Znao sam da ću raditi od osam do pet (...) ⁵ ali mislio sam, znaš, ići u školu “nije ništa”, a ovo je samo sat ranije od uobičajenog odlaska u školu, i sat kasnije od onog kako je bilo u školi, ali to je puno dulje, čini se da se vuče u nedogled (...) baš kao sad (...) ja i Les uvijek gledamo na onaj sat, mislimo u sebi “još toliko sati do odlaska”, nešto tako (...). Najgori dio dana je oko petnaest do devet ujutro i to je stvarno gadno, misliš koliko još imaš vremena do kraja dana, posebno ako je tih četrdeset i pet minuta prošlo sporo (...) kad počnem, kao, obično ne gledam na sat da vidim koliko je (...) počnem raditi, a onda oko pola deset, tad te stvarno primi, “Ti bogca, baš se vuče to vrijeme, da barem nisam ovdje, da bar mogu biti doma, u krevetu, tako nešto”.

113 Iako se s obzirom na regiju i zanimanje trebaju napraviti neke razlike, bezuvjetno središnja stvar u kulturi radničke klase jest da unatoč svom tom izvlaštenju, usprkos lošim uvjetima, izvanjskoj usmjerenosti, subjektivnom uništavanju, ljudi traže neko značenje, stvaraju okvire, traže uživanje u aktivnosti, primjenjuju svoje sposobnosti. Oni ponovno prisvajaju, simbolički i realno, neke aspekte svojih iskustava i kapaciteta. Paradoksalno, oni kroz mrtvo iskustvo rada provlače življenu kulturu koja nije puki odraz poraza. Ta kultura nije humani ostatak mehaničkog opustošenja već pozitivna transformacija iskustva i slavljenje zajedničkih vrijednosti u simbolima, artefaktima i predmetima. Ona dopušta ljudima da se prepoznaju, pa čak i da se razvijaju. Za tu radničku klasu kultura rada nije tek puka podloga, gumeni sloj između ljudi i neugode. To je prisvajanje vlastitih prava, vježba sposobnosti, pokreta, aktivnost koja se ostvaruje s nekim ciljem. Ona ima ovu specifično ljudsku osobinu, čak i u uvjetima patnje i potlačenosti.

Koji su elementi te kulture? Na provom je mjestu čista mentalna i fizička hrabrost za preživljavanje u neprijateljskim uvjetima i obavljanje teškog posla na nepodatnim materijalima. Lako je romantizirati taj element, naravno, i na neki je način jednostavno odrediti stupanj surovosti koje može izazvati rad u teškoj situ-

⁵ U prijepisu je protok vremena naznačen pomoću “...”, a izbačeni materijal s “(...)”.

aciji. No, s druge strane to je prvi i specifično ljudski odgovor – svladavanje naizgled beskonačnog i prijetećeg skupa zahtjeva golom snagom i grubom vještinom. U tome je već sadržan i stav i samopoštovanje, ljudski ulog protiv nesmiljenog pritiska posla koji treba obaviti. To je vitalni preduvjet razvijenijih kulturnih oblika kojim se postiže osnovna i primitivna humanizacija situacije: obilježava se neka granica izvlaštenja. On obuzdava bujicu ljudskog značenja i na neki način preuzima kontrolu tako da mogu uslijediti specifičnije kreativne radnje. Ta je primitivistička osnova radnog iskustva također i materijal za sirovi ponos i za, što će kasnije biti detaljnije razrađeno, mitologiju *muževne* reputacije – biti jak i biti znan kao takav. Evo umirovljenog metalca koji opisuje visoke peći iz doba prije Drugog svjetskog rata u metalurškom području zapadne Škotske:

Bile su to one hladne, metalne, punile su se ručno i tražile su jake muškarce, samo vrlo jake muškarce. Tek se svaki deseti metalac mogao uspješno nositi s njima što je i bio jedan od razloga zašto su ložači bili cijenjeni u teškoj industriji. Drugi je razlog bio taj što su dobivali najbolje plaće. Također su bili najzbedniji, a u tom je dijelu svijeta i to bilo nešto čime se moglo ponositi (...) širila se legenda o talioničarima. (...) Čitav je taj okrug, pa i šire, bio rasadnik željezara, ljevaonica i ugljenokopa. Bilo je to mjesto na kojem se obožavala snaga i izdržljivost. I doista je trebalo snage da bi se čovjek s tim suočio i izdržljivosti da bi tu živio.⁶

114

Na manje artikuliran, ali možda zato i na uvjerljiviji način, sljedeći izvadak pokazuje to isto samopoštovanje zbog obavljanja teškog posla. Također pokazuje i da u nekom smislu teško okruženje može postati i najprirodnije okruženje. Tu je i kivno priznanje ozbiljnog opterećenja kojim takva vrsta aklimatizacije može postati u normalnome društvenom životu, *čak i ako je istovremeno* to jedan od glavnih načina na koji se neprijateljsko radno okruženje može učiniti prikladnim. Radnik u ljevaonici govori kod kuće o svom poslu:

Radim u ljevaonici... znaš, kovanje željeza... znaš li bilo što o tome... ne... dakle, imaš tvornicu, znaš tvornicu tamo dolje u ulici Rolfe, sa svom tom bukom... možeš je čuti na ulici... radim tamo na velikom čekiću ... šestotoncu. Radim tamo već dvadeset godina. Prokleta je bučno, ali navikao sam se... i vruće je... nije mi dosadno... uvijek stižu nove linije i moraš raditi najbolje

6 R. Fraser (ur.), *Work 2*, Penguin, Harmondsworth 1969, str. 56-57.

što umiješ... Ne smiješ posustati... a to je težak posao, poslovođe to ne bi mogli, malo je onih koji su dovoljno jaki da stalno dižu metal... Zaradim osamnaest, devetnaest funti tjedno, a to nije tako loše, je l da? ... nije lako... svakako možeš reći da zaradim svaki taj peni... moraš ustrajati, znaš. A direktor proizvodnje, rekao bih mu "zdravo", direktor razvoja... oni će doći i ja idem... "u redu" (dignuti palčevi)... a oni znaju, znaš... tamo te neka grupa gleda... radiš... volim to... ima nešto u tome... kad te gledaju... radiš... tako nešto... moraš nastaviti da dovoljno napraviš... to mjesto ovisi o onome što ti proizvedeš (...) navikneš se na buku, kažu da sam ovdje gluh i glup, ali nije to da sam gluh... nego je stvar da na poslu možeš bolje voditi razgovor, pričati, čuti što ljudi kažu... Tamo uvijek čujem što kažu, lakše govorim, lakše je... a ovdje u kući, moraš... izgovarati, je l se tako kaže? Je, moraš kao izreći riječ, reći je jasno, a to je katkad teško... ponekad odmah čujem... kažu "ti glupa, stara, gluha budalo"... ali nije tako... samo... stvar je samo u tome da se privikneš na buku, u tvornici čujem savršeno dobro... Ako vidim dva direktora u dnu pogona, znam, nekako znam točno o čemu razgovaraju.

115 Može se prigovoriti da se predložak industrijskog rada promijenio: danas više nema grubih poslova. Uz to se svakako može tvrditi da nema ništa herojsko u elementarnim kvalitetama snage i ponosa. Ne samo da ih je današnja tehnologija učinila anakronima već su i same po sebi uvredljive, tlačiteljske i nalaze se u otrovnom srcu muškog šovinizma i arhaičnog mačizma.

Kako god bilo, dvije su stvari jasne. Grubi, neugodni, zahtjevni poslovi još uvijek postoje u znatnoj mjeri. Čitav niz poslova od građevinarstva preko rada u željezari do ribarstva još uvijek uključuje primitivne konfrontacije s napornim fizičkim zadacima. Drugo, osnovni stavovi i vrijednosti razvijeni u takvim poslovima još uvijek su vrlo važni u općoj kulturi radničke klase, a posebno u kulturi tvorničkog pogona – ta je važnost razmjerno daleko veća od broja ljudi koji obavljaju tako teške poslove. Čak i u takozvanim lakim industrijama, ili u visko mehaniziranim tvornicama s mogućom spolno miješanom radnom snagom, dakle tamo gdje je već odavno smanjena neugoda fizičkog rada, metaforičke figure snage i junaštva koje djeluju kroz muškost i ugled još se uvijek kreću ispod raznolikijih, vidljivih formi kulture radnog mjesta.

Maknimo se s ovih općenitih minimalnih tvrdnji i pogledajmo neke specifičnije i razvijenije ljudske predloške o radnom mjestu. Jedan od pokazatelja življene i suvremene kulture pogona jest razvoj te polumitske primitivne konfrontacije sa *zadatkom*. To je bliskost i iskustveni osjećaj nadzora nad tehnologijom ili ba-

rem dijeljenja njezine moći. U najpozitivnijem i krajnjem slučaju to nije tek puko udovoljavanje zahtjevima, već i neka čudna vrsta slavljenja. Slijedi opis prvoga radnog dana jednog alatničara.⁷

On izvrće uobičajenu srednjoklasnu sliku sotonski mračne tvornice:

Na svakom djeliću praznog prostora leže metalni oblici, tu obične mjedene šipke i limovi dovučeni direktno iz željezare, tamo divovske varene konstrukcije prekrivene dubokom hrđom... Zatim sam ušao u glavnu radionicu. Svaka je komora, ili lađa kako su ih zvali, bila široka četrdeset i dugačka između petsto i sedamsto metara. Neke od tih golemih vulkanskih dvorana su ležale paralelno jedna uz drugu. (...) Nad glavom su se vrtjeli okovani kranovi koji su mogli nositi više od dvije stotine tona (...) jedan mi je prošao iznad glave (...) Moja zapanjenost dok je prolazio kran je zabavljala ljude na poslu (...) niz podbadaanja pratio je moj prolazak kroz lađu. Većinom su povici bili dobrotorni savjeti da se maknem iz postrojenja dok sam još mlad. Ti savjeti mi nikad usitinu nisu doprli do svijesti, jer kako bi itko mogao zazirati od toga golemog muževnog kraljevstva i njegovih beskonačnih prizvuka snage i nasilja?

Naravno, ovo je poseban slučaj stručnoga, elitističkog pogleda na rad. Promjene u radnim procesima nesumnjivo sužavaju prostor za takve poglede.⁸ No, ne bismo smjeli podcijeniti preživjeli stupanj do kojeg mehaničko, osjetilno i konkretno *poznavanje* sredstava za proizvodnju (unatoč izvlaštenju rada) posreduje u zahtjevima radnog procesa, dopuštajući tako, na primjer, mogućnost lake i pouzdane mobilnosti koja donosi barem olakšavajuće promjene u *formi* posebnoga radnog iskustva, ako već ne mijenja njegovu dubinsku strukturu.

116

Čak, ili možda baš, među formalno “ne/polu/kvalificiranim” odvija se proces usvajanja vještina kao putem osmoze iz tehničkog okruženja. U kulturi pogona vlada ozbiljna atmosfera kompetencije, koja uvijek postoji prije neke posebne situacije. Ona nije uvijek utemeljena u strogoj sposobnosti nego je pomiješana s drskošću i samopouzdanjem – radnika je dovoljno provući kroz bilo koji broj poslova i problema. Evo čovjeka koji govori o svojoj industrijskoj karijeri. Daje nam uvid u prava kretanja između različitih poslova i namještenja: kretanja koja nam, slučajno, omogućavaju da ne govorimo o radničkoj klasi samo kao apstraktnoj skupini ljudi

⁷ Isto, str. 22-23.

⁸ Vidi, na primjer, tezu o nestručnosti u: H. Braverman, *Labor and Monopoly Capital*, Monthly Review Press, New York 1974.

koji dijele slične interese već, barem do neke mjere, i o samosvjesnoj organskoj cjelini sa stvarnim i iskorištenim unutarnjim vezama:

Pa, u stvari sam imao četiri posla, znaš, u ovom sam poslu tek nekoliko tjedana. Sad sam u lijevaonici (...) na traci znaš (...) prije sam polirao metal. To je prljav posao, ali dobro se plaća, a stručan je, znaš poliranje metala. (...) Da, a bio sam i monter u željezari, mislim, u današnjoj situaciji moraš ići tamo gdje je novac. Poliranje je najbolji novac, ali i to ide gore-dolje, prvo je bilo četiri-pet mjeseci brdo posla, a onda je sve zamrlo (...) Jedan mi je prijatelj našao posao u MMC (...) radio sam u automehaničkoj radionici, hm... radio sam za gradsko vijeće, lijepio tapete, ličio, radio sam za nekog tipa... čišćenje dimnjaka po zimi, dekoracije i farbanje po ljeti i sve to, ali uvijek sam se interesirao za to što sam radio, mislim, dosta sam prilagodljiv, možeš to tako reći, znaš (...) uvijek sam imao svoj motor, i uvijek sam ga sam popravljao, kad god sam ga razbio, samo uz pomoć vlastitog iskustva (...) Lijepljenje tapeta, dekoracije, jedan ženin rođak je dekorater, dao mi je puno savjeta (...) U dekoracije sam ušao na blef. Rekao sam da sam ličilac, znaš, i krenuo na posao za vijeće. Zapravo sam bio u podugovoru s vijećem, i dali su jednu kuću, praznu kuću i napravio sam je, znaš. Naravno da je inspektor iz vijeća navratio i bili su zadovoljni poslom, znaš, pa ako su, znaš, inspektori zadovoljni, sve je u redu, kužiš. U stvari to je običan zdravi razum.

117

U nekom smislu ovo se može smatrati povratkom *nekog* nadzora nad vlastitom radnom snagom i njezinim korištenjem. To nas dovodi do još jednog važnog elementa kulture pogona: krupnog pokušaja neformalnog ovladavanja radnim procesom. Ograničenja količinom ili “sistematska otaljavanja” i “prebacivanja odgovornosti” bila su razmatrana iz posebne upravljačke perspektive još od Taylora, ali sad postoji i dokaz usklađenijeg – iako još uvijek neformalnog – pokušaja preuzimanja kontrole. U mnogim postrojenjima, zapravo, ljudi sami u svakom smislu kontroliraju barem kadrovsku politiku i brzinu proizvodnje. Ako je kontrola usmjerena na proizvodnju, onda je to uistinu kontrola minimuma, jednako kao i maksimuma. Kako god bilo, usmjerenje prema kontroli ne bi smjelo biti minimizirano. Evo čovjeka na traci u tvornici automobilskih motora:

Zapravo poslovođa, nadglednik, ne vodi pogon, ljudi vode pogon. Vidiš, čuješ kako neki momak kaže: “U redu, danas je tako i tako”. Ne možeš se svaditi s njim. Ne daje ti posao poslovođa, nego ti ljudi na traci daju posao, oni se mi-

jenjaju, svatko dođe na red. Ali, mislim, posao se obavi. Da ti je poslovođa dao posao onda bi... Jednog jutra su to pokušali, dali nekom momku posao, znaš, i on je radio, znaš, mislim cijeli tjedan, a oni su samo spustili alat (...) Na traci imaš četiri teška posla i desetak ostalih koji su znaš... i dijete od pet godina bi ih moglo obavljati, iskreno, ali svatko dođe na red. To organiziraju ljudi.

Ta tendencija počiva na društvenoj snazi, u najosnovnijem smislu, neformalne grupe. To je zona u kojoj se generiraju i šire strategije za preuzimanje kontrole nad simboličkim i realnim prostorom iz ruku službenih autoriteta. Upravo posvemašnja prisutnost te neformalne organizacije najodlučnije obilježava kulturu pogona u odnosu na kulturu rada srednje klase.

Među radnicima je ona i osnovom za ekstenzivnu trampu, "sređivanje stranaca" i "prčkanje". "Zarađivanje" materijala je rašireno po pogonima i u skladu je s implicitnim, neformalnim kriterijima. Izopćenje je kazna za neodržavanje integriteta tog svijeta pred stalnim utjecajima formalnog.

Poslovođa ti je, znaš što mislim, oni se pokušavaju progurati, uzdignuti. Gajili bi preko mrtvih da postanu poslovođe. Imaš ti takve ljude po tvornicama. Ti ljudi leže na grbači radnika, premazani su svim mastima. Znaš što mislim, ne vole vidjeti da netko mažnjava (...) Naravno, umjesto da je uzeo jedan par naočala iz skladišta, Jim je uzeo dva, kužiš, i nekoliko maski i šest pari rukavica. Naravno da je taj Martin gledao i dva dana kasnije smo saznali da je rekao poslovođi. Onda je ovaj pozvao Jima u ured i (...) mislim, njegov život nije vrijedan življenja? Nitko ne priča s njim, nitko mu neće dati vatre za pljugu ili tako nešto... I više to neće napraviti. Mislim, stavi on lončić na peć jedno jutro, pa mu ga sruše, znaš, proliju vodu i metnu pijesak i to (...) I ako dođe poslovođa "Netko mi je prolio vodu" ili "Metnuli su mi pijesak u šalicu" i sve to, bit će "A tko to?", "Pa ne znam tko je." Nikad neće ni znati.

118

Još jedan aspekt kulture pogona je posebna forma jezika i vrlo razvijen oblik humora za zastrašivanje. Mnogi razgovori u pogonu nisu ozbiljni niti se dotiču radnih aktivnosti. To su fore, ili "psine", ili "zafrcancije", ili "zajebancije". Za tečnu upotrebu tog jezika potrebna je prava vještina: treba prepoznati kad te "zafrcavaju" i imati spreman prikladan odgovor da bi se izbjeglo daljnje podbadaње.

To je podbadaње nužno teško snimiti na vrpcu i predstaviti, ali oni koji su u to uključeni potvrđuju osebujan ambijent koje daje pogonu i donekle ga dočaravaju u svojim opisima. Evo jednog radnika u ljevaonici:

Ima ih svakakvih, na milijune (šala). “Hoćeš čuti što je rekao o tebi”, a nikad ništa nije rekao, znaš. Naravno, znaš kakav je jezik na poslu. “Što si ono pričao o meni?” “Nisam ništa.” “Oh, koji si ti lažljivac”, i tako to.

Uz ovaj je konkretan i izražajan verbalni humor vezan je i dobro razvijeni fizički humor: posebno smicalica. Te smicalice su živahne, oštre, ponekad i okrutne, a često se vrte oko glavnih zasada kulture kao što su prekid proizvodnje i subverzija šefova autoriteta i statusa. Evo opet onog radnika na traci:

Zafrkavaju se s tobom, skidaju držače s kutija, stavljaju ti pastu na dno čekića, znaš, lagana stvarčica, spusti čekić, digne ga, dobije pune ruke paste, znaš, sve to. I onda dođe, uzme zihericu i baci je u veliku kantu paste, a ona je otprilike toliko duboka, i padne skroz na dno pa moraš gurnuti ruku i izvaditi je... Prljavi trik, ali izvode ga (...) Zamolili su, poslovođe su zamolili Charlieja da napravi čaj. Tu je petnaest godina a oni mu vele “odi napravi čaj”. On ode u zahod, popiše se u čajnik, a onda napravi čaj. Mislim, znaš, to je istina, stvarno je, znaš. Kaže, znaš, “popišat ću se unutra, ako ga ja budem radio, ako budu tražili da ga ja napravim” (...) i tako ode gore, popiše se u lonac, zatim stavi vrećicu s čajem, ulije vruću vodu (...) Jednom od poslovođa je drugog jutra bilo zlo, “Nešto me muči u želucu jutros”. Poslije im je rekao i izvikali su se na njega, “Ti nam više nećeš kuhati čaj”. On veli: “Sad i ja znam da neću.”

119

Mnoge se šale vrte oko pojma autoriteta i njegova neformalnog pratioca, “cinkanja”. Isti čovjek:

On (Johnny) veli: “Tony (novi radnik), donesi nekoliko kolača, * pa ćemo ih jesti sutra uz čaj.” Žena mu je stavila par komada u vrećicu, i ovaj mu opet veli: “Ajde sad stavi to u džep da ne moraš platiti kad budeš prolazio pored blagajne, znaš” (...) Tony ih stavi u džep naravno i prođe sa svojim ručkom (...) Kad smo izašli iz kantine, Johnny je svima rekao da je ovaj (Tony) drmnuo

* U izvorniku *bread pudding*. Posrijedi je posebna vrsta poslastice koja se obično priprema tako da se kruh nareže na kockice, natopi smjesom načinjenom od jaja, maslaca, mlijeka, šećera, grožđica, meda, cimeta i zatim zapeče u pećnici. Neki recepti podsjećaju na ono što se kod nas zove “pohani kruh”, ali je uvijek riječ o slatkoj varijanti. U Britaniji može značiti i desert, odnosno, poslasticu kojom završava ručak – *nap. prir.*

dva kolača (...) rekao je Fredu, jednom od poslovođa, kužiš, jer Fred zna, mislim... Johnny kaže, moram reći Fredu, kaže, "Tony je drmnuo dva kolača" mislim ozbiljno, način na koji te gledaju, znaš (...) Taj mali Tony je Johnnyju vjerovao sve. Fred je rekao, "Želim te vidjeti u svom uredu za dvadeset minuta", strogo, znaš, ozbiljno. Oh, mislim, Johnny, skoro je plakao. (...) Rekli smo mu, "Ozbiljno je, u nevolji si, nogirat će te", znaš i sve to. (...) oni se nikad ne smiju. On kaže "Što mislite što će se dogoditi?" "A što se može dogoditi, vjerojatno ćeš dobiti knjižicu." (...) "Oh, što ću sad, onaj prokleti Smith me stvarno sjebao, sjebat ću i ja njega." Ja velim "Ti bogca, Tony", velim, "nije fer, ako se drugi ne mogu izvući s tim, zašto bi se ti mogao". "Ooh." Svejedno, Fred je kucnuo na prozor i rekao, "Reci Johnnyju da ga trebam". Kaže, "Sad ćeš dobiti otkaz, Johnny", znaš. "Nadam se da neću", kaže ovaj, "ne znam što da radim." (...) Nakon što su izišli smijući se, upitao sam ga "Što ti je rekao, Johnny?" A on kaže: "Pitao me jesam li drmnuo dva kolača, i nisam mu mogao lagati pa sam rekao da jesam. Rekao mi je: 'Zanima me jedino zašto meni nisi donio ta dva komada'."

Još jedan važan element ove kulture je čvrsto uvjerenje u pogonu i u radničkoj klasi općenito da je praksa važnija od teorije. Ili, kao što je u jednom pogonu neki radnik rukom ispisao veliki slogan preuzet s poleđine kutije šibica: "Gram gorljivosti vrijedi više od čitave knjižnice svjedodžbi". Pogoni su prepuni apokrifnih priča o idiotizmu čistoga teorijskog znaja. Praktična sposobnost uvijek prethodi drugim vrstama znanja, ona je njihov *preduvjet*. Dok kultura srednje klase uzima znanje i stručnost kao način podizanja srednje vrijednosti praktičnih alternativa koje se otvaraju pojedincu, u očima radničke klase teorija je čvrsto povezana uz posebne proizvodne prakse. Ako tamo ne može biti od koristi, treba je odbaciti. Evo jednog čovjeka koji polira metal:

120

U ulici Toll End ima jedna automehaničarska radionica u kojoj sam radio pola radnog vremena... ima tamo jedan stariji momak koji je bio mehaničar čitav svoj život, a tada mu je moralo biti već sedamdeset godina. Bio je stari indconsvilleski profesionalac, nekoć je bio profesionalni boksač, dakle, stariji tip, a bio je praktičan, kužiš, praktičan? ... i on mi je rekao ovo. (...) Pričao sam s njim, pričali smo o nečemu takvom i on kaže (...) "Taj tip je bio sav u teoriji, slao je po knjige i sve to", i kaže, "Znaš li", kaže, "jednom je poslao po neku knjigu i stigla mu je u drvenoj kutiji, i još uvijek je u toj kutiji jer je on ne zna otvoriti". E, sad, to nije istina, je l tako? Ali poanta je istinita. To

nije istina, nije se dogodilo, ali poanta je točna. Ne može doći do te knjige jer ne zna otvoriti kutiju! Sad, čemu ti to služi?

To se može uzeti kao jasna i najčešće nezamijećena klasna funkcija znanja. Pogled radničke klase bio bi racionalan da nije lociran u klasnom društvu, to jest da je teorija korisna samo dok pomaže da se neke stvari naprave, da se izvrši zadatak i promijeni priroda. Od teorije se traži da bude u tijesnoj dijalektici s materijalnim svijetom. Međutim, srednja klasa, svjesnija svoje pozicije u klasnom društvu, shvaća dijelom teoriju pod društvenom krinkom kvalifikacije kao moć uz pomoć koje se uspinje na društvenoj ljestvici. U tom je smislu vrijedno posjedovati teoriju, iako se ona nikad ne primjenjuje u prisvajanju prirode. Ona ostvaruje svoju svrhu u društvu kao putna karta. Paradoksalno, nepovjerenje radničke klase u teoriju i njezino odbacivanje dolazi dijelom i iz neke vrste prepoznavanja praznine teorije pod društvenom krinkom, čak i onda kad ta praznina tlači.

121 Plaća i njezina isplata četvrtkom poslijepodne esencijalni su elementi kulture pogona. Tjedne a ne godišnje plaće označavaju davanje rada. Kvantiteta plaće je kvantitativan protok vremena. Njezino smanjenje je gubitak mjerenog vremena, njezino povećanje je “prekovremeni rad”. Zbog takve orijentacije uopće nije teško previdjeti realnu, kontinuiranu, osjetilnu i promjenjivu kvalitetu radne snage i shvatiti kako njezino puno davanje u vremenu načinje ljudske energije koje su zapravo nemjerljive. Taj, zapravo, fetišizam plaće – koji hrani gumicom stisnuta smeđa omotnica – razbija tjedne, kvantificira napor, a u svijesti predstavlja golemi napor i potencijal ljudske radne snage kao jednostavan tjedni ekvivalent svježih “poštene” zarade. U toj elementarnoj tjednoj razmjeni, čini se, radna se snaga mora utrošiti da bi svaki tjedan dobila gotovinu neophodnu za život. To je i razlog što se pogon boji tog gubitka i mitologizira ga. Taj gubitak konkretno uspostavlja atomizaciju radne snage i njezinu kvantitativnu jednakovrijednost s plaćom. Učinkovitije od mjesečnog čeka uplaćenog na neviđeno na bankovni račun, tjedna plaća sprječava razdvajanje promjenjivosti dugoročnog životnog napora i fiksnog povrata plaće.

Naravno, u cijeli taj slučaj ulazi i to da odnosi u pogonu djeluju na *kulturnoj* razini na više načina – kako zbog otpora povećavanju kontrole, tako i u svrhu stjecanja *dijela* kontrole nad proizvodnjom. Postoji, takoreći, *djelomično* priznanje posebne prirode radničke snage kao robe “bez premca”, njezine bitno *varijabilne* prirode. Postoje “kulturni nagoni” koji ograničavaju njezino iskorištavanje i daljnju eksploataciju. Ipak, ti se procesi ne bi smjeli shvatiti kao konačni i formalno uspješni, nego u permanentnoj napetosti sa suprotstavljenim ideološkim tenden-

cijama. Ovdje razmotrena, klasična verzija plaće možda ih ponajviše drži u šahu. Iskustveni oblici svijesti o vremenu, na primjer, nedvojbeno se okupljaju oko plaće i onog što ona nudi. Ipak, čak je i tu primjetan otpor, barem kao negativno i individualno u čudnoj vremenskoj anomaliji inherentno besmislenoga tjednoga radnog ciklusa i njegova iluzornog oblika plaće. Iznova onaj mladić iz tvornice automobilskih dijelova:

Znaš, na poslu, na primjer sortiranje ili tako nešto, dođe ti “Ti bogca, pa što ja radim ovdje?” tako nešto, znaš. Zamišljam se za recimo deset godina, i tada ću raditi istu stvar, pretpostavljam, i jednostavno neću, znaš... Izludilo bi me, mislim, da tako radim samo to, čitav život, želim nešto više od života. (...) Onaj ljepi dio tjedna je petak u vrijeme ručka kad dobijem plaću... donesu je na pladnju. A ipak, smiješno je jer cijeli tjedan mislim, “Samo da dođe petak, a u subotu možemo otići do grada”, i svemu tome se veseliš. A kad u subotu dođeš u grad, misliš si, “Pa, čemu sam se to veselio?” A svejedno se tome veselim svaki tjedan.

Možda najprozaičniji, ali zapravo zapanjujući element kulture pogona jeste artikulacija manualne radne snage – kako se ona konkretno ostvaruje – u potvrdnim definicijama muškog roda. Postoji određeno unošenje potvrdnoga muškog stila i značenja u primitivne, mitologizirane elemente konfrontacije sa “zadatkom”. Tu je također muška *ekspresivnost* koja često donosi ili omogućava neke od konkretnih razotkrivajućih ili opozicijskih kulturnih praksi što smo ih razmatrali: otpor autoritetu, kontrola posredstvom grupe, humor i jezik, nepovjerenje u teoriju. Tu dolazi do dubokih implikacija za (kad je posrijedi proizvodnja) *unutarnju* dezorganizaciju ispravnog razumijevanja prirode i kapitalističkog iskorištavanja radne snage, kao i za *izvanjske* rodne definicije i oblike obiteljskog života. To stapanje elementa manualne radne snage s nekim vrstama muških rodni definicija u kulturi pogona jedno je od istinski esencijalnih osobina društvene organizacije pogona. Pa, ipak, ona je najčešće neprepoznata ili krivo prepoznata.⁹ Seksistički stavovi muškog pogona, neizbježna razgoličena djevojka s duplerice iznad pokrenutih strojeva, snažne seksualne referencije i šale u jeziku, jednostavno su prihvaćeni kao *prirodna* forma života u pogonu. Jedan od naših glavnih zadataka je da kritički razumijemo tu vezu.

122

9 Za daljnja objašnjenja tih veza vidi: Willis, *Learning to Labour*.

Manualni je rad prožet muškim kvalitetama i zadobio je određene prizvuke senzualnosti. Teškoća i neprikladnost fizičkog rada i napora – po sebi i u podjeli rada, a zbog stroge kapitalističke logike poprilično lišene istinskog heroizma i uzvišenosti – poprimaju muške površinske i dubinske osobine, i dobivaju značenje izvan sebe samih. Kakvi god bili specifični problemi teškog zadatka, to su uvijek bitno muški problemi koji za svladavanje trebaju muške kapacitete. Možemo reći da je transformirana patrijarhalnost izvana ispunila prazninu nastalu time što je načelo općega apstraktnog rada iznutra ispraznilo rad od značenja. Nezadovoljstvo poslom zaobilaznim je putem i zbunjeno u svojoj logici, preusmjereno s političkog nezadovoljstva u simboličku seksualnu sferu.

Grubost radne situacije dijelom se reinterpreтира u herojsko izvršavanje muževnih suočavanja sa “zadatkom”. Teški, neudobni ili opasni uvjeti ne shvaćaju se po sebi nego po svojoj prikladnosti u odnosu na mušku spremnost i čvrstoću. Oni se više razumijevaju kroz čvrstoću potrebnu za preživljavanje nego kroz prirodu nametanja koja traži da se s njima uopće hvata u koštac.

123 Iako je u samom poslu teško održati status, i ono što rad omogućuje i sama žrtva i snaga koja se za to traži stvaraju materijal za elementarno samopoštovanje. To samopoštovanje proizlazi iz ostvarenja cilja, za što se ne smatraju sposobnima svi, posebno ne žene. Plaća osigurava slobodu i nezavisnost: posebnu cijenu muškosti u radu. To je dopuna fetišizmu plaće i nešto što ga omogućava. Zvanje se ne cijeni po sebi, čak ni zbog svog općenitoga financijskog povrata, nego zbog toga što za svog izvršitelja osigurava središnju ulogu u kućanstvu. Jasno da je novac dio toga, ali kao mjera, ne kao bit: “Poliranjem možeš prehraniti obitelj”. Muška se plaća ne smatra glavnom samo zbog svoje veličine već i zato što je zarađena na muški način u suočavanju sa “stvarnim” svijetom koji je pretežak za ženu. Tako se u kućanstvu muškarac smatra hraniteljem, “radnikom”, a žena radi za dodatke. Vrlo često, naravno, materijalna važnost njezine zarade može biti daleko veća nego što bi se po ovome moglo zaključiti, dok je njezin rad u kućanstvu svakako stožer čitavog obiteljskog gospodarstva. Plaća kao neka vrsta simbola mačizma diktira kulturu i ekonomiju kućanstva te tiranizira i muškarce i žene.

U mačizmu manualnog rada želja za svršetkom posla, želja za stvarnim radom uspostavlja se kao muška logika, a ne kao logika eksploatacije. “Muškarac želi završiti posao koji je započeo.” Sama teleologija procesa rada nad prirodom i materijalna snaga u to uključena postaju, združivanjem muškosti i manualnog rada, vlasništvo muškosti a ne proizvodnje. Muškost je snaga sama po sebi, a ako je njezin neposredan izraz rad za nekoga drugog, kakve to veze ima? Ona negdje mora biti iskazana jer je ona kvaliteta bića. To je sudbina koju, čini se, prirodno priziva odre-

đena vrsta samopoštovanja i dostojanstva. Tamo gdje bi nepopustljivost i teškoća zadatka mogli uzrokovati slabost ili kolektivnu opoziciju i propitivanje, muškost – prenesena teleologija proizvodnje – nadglasat će je i umiješati se da odbije umor i racionalnu procjenu svrhe.

A ako priroda muškosti u poslu postaje stil teleologije, ispunjavanja i proizvodnje, ženskost se vezuje uz fiksno stanje. Njezina se radna snaga smatra ontološkim stanjem bivanja, a ne teleološkim procesom postajanja. Kućanski poslovi nisu ispunjavanje. To je više održavanje stanja. Kuhanje, pranje i čišćenje reproduciraju ono što je bilo prije. Ženski rad u kući jednostavno pripada *biću* kao što je “mama” ili “kućanica”. Mama će to uvijek napraviti i od nje to treba uvijek očekivati. To je dio definicije onoga što ona *jest*, kao što su plaća i proizvodni svijet rada ono što tata *jest*.

Iako je ovo samo spekulacija, izvodim sljedeće zaključke tek da bih istražio kratki spoj konstruiranosti kulturnih formi. Javna i vidljiva borba radničkog pokreta prečesto skriva ocean svega onoga kroz što se pokreće: kulturu pogona. Ne kažem to zato da minimiziram važnost sindikata, ali moglo bi se reći da tip muškog iskaza i identiteta koje smo razmotrili imaju temeljit utjecaj na *forme* sindikalne borbe. Već je svakako bilo primijećeno da je prihvaćanje oblika plaće – i borbe ograničene time – duboko utjecalo na britanski sindikalizam. Možemo li dodati da su to potvrdile i svjesne i nesvjesne muške strukture te da su također pomogle razvoju karakteristične sindikalne svijesti? A ni u kojem slučaju ne smijemo ignorirati i obrnutu oblikovnu silu sindikata na kulturne forme, ili barem značaj njihova *neuspjeha* u formalnom razvoju početnih formi, ne samo opozicije nego i ponovnog preuzimanja vlasništva u kulturi pogona.

Svakako, sindikalni aktivist ili povjerenik koriste pojedine forme kulture pogona da mobiliziraju “momke” – spektakl blefa ili žestok i borben jezik prožet osjećajima muškosti. Tako se uspostavlja stvarni iskaz bijesa i opozicije koji kratkoročno može biti vrlo efikasan i svakako *jest* snaga s kojom treba računati. To je, međutim, *selektivno* podizanje i iskorištavanje kulturnih formi, što zlokobno korespondira s određenim dubinskim obilježjima forme plaće. Možda se dugoročni ciljevi, koji su barem djelomično iskazani u drugim kulturnim formama, jednostavno ne mogu konceptualizirati na taj način i možda su, do neke mjere, u osnovi nepotrebljivi na neposrednoj, masovnoj razini. Muški stil konfrontacije zahtijeva prikladno i časno rješenje: vidljive i trenutne ustupke. Ako je to cijena, međutim, taj se stil može potkupiti u “najkonkretnijoj” od svih formi: “suhom gotovinom”. No, vidljivost ustupaka dobivenih na taj način – *veća*, muška, fetišizirana, smeđa kverta s plaćom – može zapravo prikriti dugoročni poraz u manje vidljivim pitanji-

ma kontrole i vlasništva. Nasilni, moguće čak i prijeteći zahtjevi mogu se zadovoljiti kratkoročnim, vidljivim i dramatičnim ustupcima a da se pritom ne promijeni nijedan od onih osnovnih sporazuma kojima to nasilje naizgled prijeteći.

Moguće je da je upravo to strašno srastanje muškosti i oblika plaće ono što drži u šahu druge mogućnosti kulture pogona i trenutno određuje prirodu njezina utjecaja na druga područja društva.

Izvornik: "Shop floor culture, masculinity and the wage form", u:
Working-Class Culture. Studies in history and theory, ur. J. Clarke, Ch. Critcher
& R. Johnson, Hutchinson & CCCS, London 1979, str. 185-198.